

В.І. МЕЛЬНИК, О.Р. БАРАНСЬКИЙ

Національний ботанічний сад ім. М.М.Гришка НАН України
Вул. Тімірязєвська, 1, Київ, 01014, Україна

НОВІ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РІДКІСНИХ ВИДІВ ФЛОРИ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

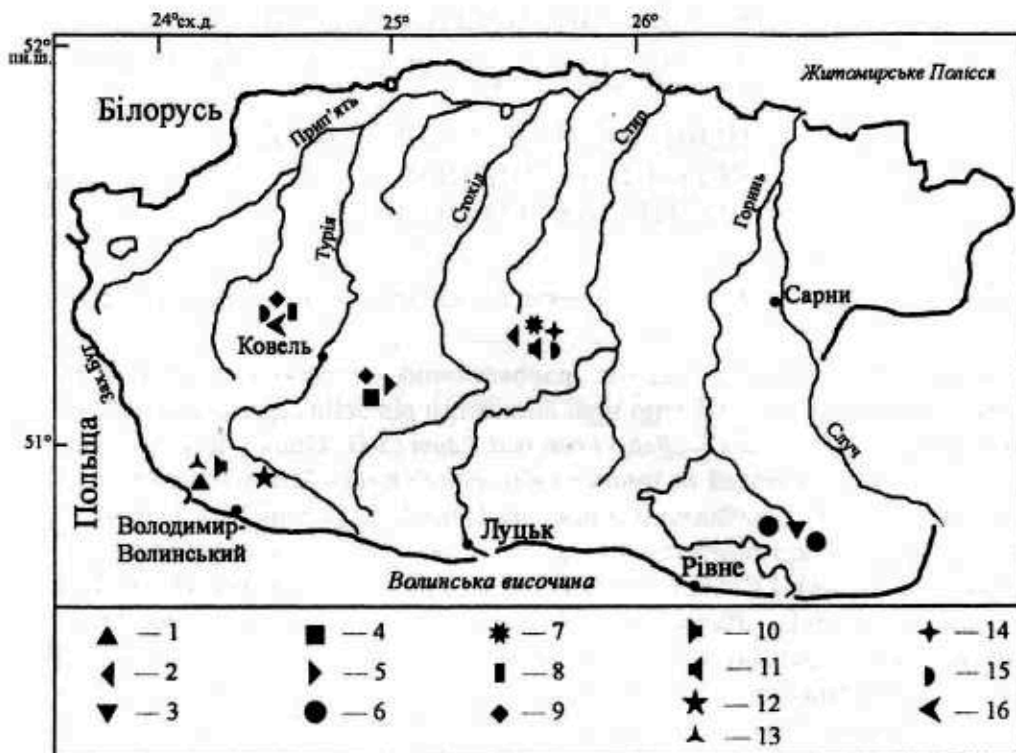
Ключові слова: рідкісні види, Волинське Полісся, флора, охорона

Упродовж 2001—2004 рр. під час флористичних досліджень на території Волинського Полісся виявлено нові локалітети рідкісних для цього регіону видів рослин. Серед них — *Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr. — дуже рідкісний вид, занесений не лише до «Червоної книги» багатьох європейських країн, а й до Європейського списку рідкісних видів рослин [18], та рідкісні види з Червоної книги України [15]: *Allium ursinum* L., *Carex umbrosa* Host, *Epipactis palustris* (L.) Crantz, *Liparis loeselii* (L.) Rich., *Listera ovata* (L.) R. Br., *Pinguicula vulgaris* L., *Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb., *Scheuchzeria palustris* L. Окрім результатів власних польових досліджень, для хорологічного аналізу поширення рідкісних видів рослин на Волинському Поліссі критично опрацьовано літературні дані та матеріали гербаріїв: Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, м. Київ (КІУ); Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України, м. Київ (КВНА); Природознавчого музею НАН України, м. Львів (ЛВС); Львівського національного університету ім. Івана Франка (ЛІУ); краєзнавчих музеїв — Волинського (ЛІУ) і Рівненського (РІУ); Інституту екології Карпат НАН України, м. Львів (ЛІУ); Волинського педагогічного університету, м. Луцьк (ЛУУ).

Наводимо хорологічні дані та опис нових місцезнаходжень рідкісних видів (рисунок).

Botrychium multifidum — плурирегіональний гірсько-рівнинний лісо-лучний вид. Ареал охоплює лісові райони Центральної та Північної Європи, приатлантичну область Північної Америки, окремі ексклави та острівні локалітети трапляються в Західному Сибіру, на Тибеті, у горах Японії, Південної Америки, Південної Африки та Австралії [19, 20]. На території Східноєвропейської рівнини перебуває на південно-східній межі суцільного поширення. В Україні дуже рідко трапляється в Карпатах, на Поліссі та в Лісостепу [8]. На Волинському Поліссі (околиці м. Костопіль, березовий ліс) уперше виявив В.І. Мельник [11] у 1976 р. Ценопопуляція складалася з кількох особин. Пізніше на площі 50 м² у дубово-сосновому лісі Костопільського лісництва виявлено ще одну ценопопуляцію [12], яка налічувала 17 різновікових особин.

Новий локалітет виду знайдено на південній межі Волинського Полісся в околицях Володимира-Волинського (3 км на північний захід, терито-

Картограмма місцезнаходжень рідкісних видів рослин на Волинському Поліссі: 1 — *Botrychium multifidum*, 2 — *Allium ursinum*, 3 — *Carex umbrosa*, 4 — *Cladium mariscus*, 5 — *Epipactis palustris*, 6 — *Daphne cneorum*, 7 — *Scheuchzeria palustris*, 8 — *Liparis loeselii*, 9 — *Pinguicula vulgaris*, 10 — *Platanthera bifolia*, 11 — *Platanthera chlorantha*, 12 — *Listera ovata*, 13 — *Anemone sylvestris*, 14 — *Hedera helix*, 15 — *Dactylorhiza maculata*, 16 — *D. incarnata*

The skeleton map of localities of rare species of plants in Volhynian Polesie: 1 — *Botrychium multifidum*, 2 — *Allium ursinum*, 3 — *Carex umbrosa*, 4 — *Cladium mariscus*, 5 — *Epipactis palustris*, 6 — *Daphne cneorum*, 7 — *Scheuchzeria palustris*, 8 — *Liparis loeselii*, 9 — *Pinguicula vulgaris*, 10 — *Platanthera bifolia*, 11 — *Platanthera chlorantha*, 12 — *Listera ovata*, 13 — *Anemone sylvestris*, 14 — *Hedera helix*, 15 — *Dactylorhiza maculata*, 16 — *D. incarnata*

рія колишнього військового полігону). Ця місцевість являє собою материкові луки на місці можливого зведення лісів. Подекуди, переважно у пониженнях, на луці поновлюється лісова рослинність шляхом формування березово-соснових рідколісь. На підвищених ділянках відзначена лучно-стєпова рослинність. Компактна популяція *B. multifidum* на площі 60 м² налічувала 75 особин, із них 32 — спороносних (проективне покриття 30 %). Просторова структура популяції мозаїчного типу — у вигляді окремих куртин, кожна з яких містить від 5 до 20 особин. До складу рослинного покриву, крім *B. multifidum*, входять *Hieracium pilosella* L. (проективне покриття 70 %) та поодинокі особини *Euphorbia cyparissias* L., *Rumex acetosella* L., *Silene nutans* L., *Genista germanica* L., *Trifolium rubens* L. Неподалік виявлено зарості *Sarothamnus scoparius* (L.) Koch., а також популяції рідкісних *Anemone sylvestris* L., *Platanthera bifolia* (L.) Rich.

Allium ursinum — європейсько-кавказький лісовий вид. Ареал охоплює переважно гірські райони Атлантичної і Центральної Європи, Малої Азії, окремі фрагменти відомі з Південної Скандинавії та Прибалтики, віддалений ексклав знаходиться на Кавказі [20]. У Східній Європі трапляється спорадично, здебільшого в західних лісових районах, у широколистяних лісах, віддає перевагу азотистим слабокислим ґрунтам.

Вид із прогресивним розвитком ареалу. На територію Волинського Полісся поширився в ХХ ст. Доказом цього є те, що в ХІХ ст., попри досить детальні флористичні дослідження території області, його тут не знаходили. Найближчий локалітет *A. ursinum* В. Бессер [17] виявив в околицях м. Рівне (Волинська височина). На сьогодні, за літературними даними [5, 13, 14], у межах області відомо 20 локалітетів. Сучасна північна межа суцільної частини ареалу виду проходить через територію Волинського Полісся вздовж Волинського моренного пасма та збігається з підзоною дубово-грабових лісів Південного Полісся [3]. Північніше вид стає дуже рідкісним і трапляється лише в острівних локалітетах.

Новий локалітет виявлено у Софіянівському лісництві (квартал 50, урочище Замбезин) Маневицького держлісгоспу. Вид зростає у дубово-ясеневому лісі (зімкненість 0,8). Розріджений підлісок утворює *Corylus avellana* L. Трав'янистий ярус теж розріджений (проективне покриття 40 %), утворений *Anemone nemorosa* L., *A. ranunculoides* L., *Aegopodium podagraria* L., *Gagea lutea* (L.) Ker-Gawl., *Galeobdolon luteum* Huds., *Polygonatum multiflorum* (L.) All., *Lathyrus vernus* (L.) Bernh., *Pulmonaria obscura* Dumort. Разом із *A. ursinum* у цьому ж кварталі виявлено інші рідкісні види рослин: *Platanthera chlorantha*, *Hedera helix*.

Carex umbrosa — центральноєвропейсько-кавказький лісовий реліктовий вид. Його суцільний ареал охоплює гірські та рівнинні райони Центральної Європи. Окремий ексклав виявлено на Кавказі, острівні реліктові локалітети — на Середньоруській височині у Прибалтиці та Малій Азії [20]. В Україні зрідка трапляється у Правобережному Лісостепу, на Поліссі, у Прикарпатті, Закарпатті [15]. На Волинському Поліссі перебуває на північно-східній межі ареалу. За літературними [14] та гербарними (*LW*, *LWS*) даними тут відомо лише шість локалітетів *C. umbrosa* в західних і південних районах, у листяних і мішаних лісах, на краях боліт. Новий локалітет виявлено в Костопільському р-ні Рівненської обл. в околицях с. Матіївка, поблизу витоку р. Замчисько, в молодому дубово-грабовому лісі (зімкненість 0,8). Вид абсолютно домінував у розрідженому трав'яному ярусі на площі 150 м² із проективним покриттям 50 %. Окрім *C. umbrosa* тут зрідка зростають *Anemone nemorosa*, *Pulmonaria obscura*, *Asarum europaeum* L.

Epipactis palustris — євразійський лучно-болотний вид. Ареал охоплює Європу, південні райони Сибіру до оз. Байкал, Кавказ, Алтай [20]. В Україні спорадично поширений у Карпатах і на Поліссі, зрідка — в Лісостепу, Степу [6]. На Волинському Поліссі спорадично трапляється у північних районах, інколи — в південних. За літературними [14] та гербарними (*KW*, *LW*, *LWS*, *LUU*, *LUM*) даними тут відомо 25 локалітетів виду.

Новий локалітет виявлено у прибережній смузі східного берега оз. Болотне у межах зоологічного заказника «Озеряньський». Популяція займає площу 1,3 га. В її межах вид зростає поодиноким та групами, кожна з яких налічує в середньому 5—8 особин. Окрім *E. palustris* на цьому ж болоті ми знайшли інші рідкісні види з Червоної книги України [15]: *Cladium mariscus* (L.) Pohl, *Pinguicula vulgaris*.

Daphne sneorum — європейський реліктовий вид, диз'юнктивний ареал якого складається з численних, невеликих за площею фрагментів й островних локалітетів у горах Атлантичної та Центральної Європи (Піренеї, Альпи, Балкани), південно-західній частині Східноєвропейської рівнини, де вид зростає у трьох віддалених фрагментах ареалу. Перший фрагмент займає Волино—Поділля, Мале Полісся та південну частину Волинського Полісся; другий — Середнє Придніпров'я; третій — Середньоруську височину. Також відомі окремі островні локалітети в Гомельській обл. Білорусі і Брянській — Росії [12]. Волинський «острів» охоплює Маневецький, Ківерцівський та Костопільський райони, до нього прилягають дещо віддалені островні локалітети у Камінь-Каширському, Ковельському, Сарнівському районах. Загалом за літературними [2, 7, 13, 33] та гербарними (*KW*, *KWHA*) даними на Волинському Поліссі відомо 18 локалітетів *D. sneorum*.

Два нові, найбільш східні на Волині місцезростання виявлено в південно-східній частині Костопільського р-ну. Перше — поблизу лісової дороги між селами Матіївка й Жаянка. Вид зростає на схилі дюни, в сосновому лісі. Ценопопуляція займає площу 35 м², проективне покриття *D. sneorum* — 40 %. Друге — у північних околицях с. Жаянка на луці військового полігону. Регресивна ценопопуляція виду представлена лише декількома дорослими особинами у пригніченому стані. Ймовірно, що це залишок колись великої популяції, яка зникла внаслідок вирубування лісу.

Liparis loeselii — голарктичний амфіатлантичний лучно-болотний вид, ареал якого складається з двох приатлантичних фрагментів — північноамериканського та європейського. Останній охоплює Південну Скандинавію, Центральну Європу, середню смугу Східноєвропейської рівнини. Віддалені островні локалітети відомі в Західному Сибіру [20]. В Україні вид дуже рідко трапляється на торфових луках і болотах у Карпатах, на Поліссі, у Лісостепу, Північному Степу [10]. На Волинському Поліссі вид відомий за гербарними даними (*KW*, *LWS*, *LWE*, *PKM*) лише в чотирьох місцезнаходженнях — на півночі області в Шацькому та Ратнівському районах та Заріччянському р-ні Рівненської обл. Новий локалітет виявлено в Старовижівському р-ні Волинської обл. в околицях с. Комарове, на краю олігомезотрофного чагарниково-осоково-сфагнового болота. Поодиноким зростає на торфово-болотистому ґрунті між розрідженими дернинами осоки, проективне покриття трав'яного покриву — 50 %. На площі 18 м² знайдено 4 генеративні і 2 вегетативні особини. Окрім *Liparis loeselii* на цьому ж болоті ми виявили інші рідкісні види, занесені до Червоної книги України [15]: *Betula humilis* Schrank, *Dactylorhiza maculata* (L.) Soó, *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó, *Pinguicula vulgaris*.

Listera ovata — євразійський вид, ареал якого охоплює Європу, Сибір, Кавказ, Малу та Середню Азію; в Україні росте в лісах і чагарниках на Поліссі, у Карпатах, Лісостепу, в південно-східній частині Степу, зрідка — у горах Криму [6]. На Волинському Поліссі, за літературними [4, 13, 14] та гербарними (*KW, KWS, LW, LWS*) даними, відомо 19 локалітетів виду, які спорадично розкидані по всій області. Новий локалітет виявлено в Оваднівському лісництві Володимир-Волинського держлісгоспу. Декілька поодиноких особин виду знайдено в затінених заростях *Salix caprea* L. та *S. alba* L., на межі ялиново-дубового лісу й обводненої канави.

Pinguicula vulgaris — західноєвразійсько-північноамериканський бореальний вид. Ареал охоплює північні та помірні райони Європи, Західного Сибіру, Північної Америки [20]. В Україні перебуває на південно-східній межі ареалу, яка проходить через Волинське та Мале Полісся. Відомий окремий ексклав виду в Карпатах та острівні локалітети на Поділлі [15]. Зростає на мохових та осоково-сфагнових болотах, заболочених луках. Через осушення й освоєння боліт ареал швидко скорочується. На Волинському Поліссі відомо п'ять місцезнаходжень виду [13] (*KW, LWS*), два з яких, виявлені в XIX ст. у Володимир-Волинському р-ні, ймовірно, зникли, оскільки не підтверджені сучасними флористичними дослідженнями.

Ми виявили два нові локалітети *P. vulgaris*. Один представлений великою популяцією у прибережній смузі східного берега оз. Болотне (Турійський р-н, Волинська обл.), у межах зоологічного заказника «Озерянський». Популяція займає площу 1,5 га. В її межах вид представлений численними мозаїчними куртинами, деякі налічують до десятка особин. Другий локалітет виявлено у Старовижівському р-ні Волинської обл., в околицях с. Комарове, на краю оліго-мезотрофного чагарниково-осоково-сфагнового болота, поряд із меліоративною канавою. Вид зростає у прогалинах між осоками (проективне покриття трав'яного ярусу — 70 %). Ценопопуляція складалась із двох куртин. У першій куртині на площі 4 м² знайдено 20 особин, у дещо віддаленій другій на площі 2 м² — 7 особин.

Platanthera chlorantha — європейсько-кавказький лісовий вид, ареал якого охоплює Європу, північну частину Малої Азії, Кавказ. В Україні поширений у Карпатах (нижній пояс), на Поліссі, в Лісостепу, дуже рідко — у Степу та Гірському Криму [6]. Як слушно зауважує Й. Пачоський [13], *P. chlorantha* трапляється значно рідше, ніж близький вид — *P. bifolia*. На Волинському Поліссі відомий лише у п'яти локалітетах (*KW, LUM*). Новий локалітет виявлено в Маневицькому держлісгоспі (Софіянівське лісництво, кв. 50, урочище Замбезин).

Scheuchzeria palustris — циркумбореальний болотний вид, ареал якого охоплює гірські та лісові райони Європи, Сибіру, Далекого Сходу, Північної Америки [20]. В Україні спорадично зростає у північних районах Волинського Полісся та північно-західних — Житомирського, дуже рідко — на Лівобережному Поліссі, в Карпатах і Лісостепу [1]. На Волинському Поліссі перебуває на південно-східній межі суцільного ареалу, яка проходить через

Мозир — Турійськ — Колки — Березно. За літературними [1, 10, 13, 14] та гербарними (*KW*, *LWS*) даними у північній частині Волинського Полісся відомо понад 40 місцезнаходжень виду, в південній — лише 3.

Новий локалітет *Sch. palustris* виявлено у Софіянівському л-ві (кв. 49, вид. 2) Маневицького держлісгоспу (Маневицький р-н, Волинська обл.). Зростає на осоково-сфагновому олігомезотрофному болоті, оточеному сосновим лісом. Площа болота — 18,2 га. Розріджений деревний ярус представлений пригніченими особинами *Pinus sylvestris* L., *Betula pubescens* Ehrh. У чагарничковому ярусі зростають *Vaccinium uliginosum* L., *Ledum palustre* L., *Andromeda polifolia* L., *Oxycoccus palustris* Pers. Трав'янистий ярус разом з *Sch. palustris* утворюють *Carex lasiocarpa* Ehrh., *C. limosa* L., *Rhynchospora alba* Vahl, *Molinia caerulea* (L.) Moench, *Comarum palustre* L., *Menyanthes trifoliata* L., а також рідкісні види — *Dactylorhiza maculata*, *Drosera rotundifolia*. Суцільний моховий складається з *Shagnum cuspidatum*, *Sh. fallax*.

Площа ценопопуляції *Sch. palustris* — 0,5 га, вона представлена окремими куртинами та локусами. Щільність особин — 4–15 на 1 м².

З метою охорони місцезростань рідкісних видів (*Liparis loeselii*, *Pinguicula vulgaris*) за нашими рекомендаціями створено ботанічний заказник «Озеріще» (Старовижівський р-н, Волинська обл.), до охорони як ботанічні заказники рекомендовано ділянки лісової та лучно-степової природної рослинності у північних околицях с. Овадно, м. Володимира-Волинського. Гербарні збори рідкісних видів передано до гербаріїв Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка (*KWHA*) та Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (*KW*).

1. Андрієнко Т.Л. *Scheuchzeria palustris* L. на Україні // Укр. ботан. журн. — 1975. — 32, № 5. — С. 617–623.
2. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Нові місцезнаходження рідкісних видів на Українському Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1977. — 34, № 4. — С. 403–407.
3. Атлас Волинської області / Под ред. Б.Н. Костюка. — М.: ГУГК СРСР, 1990. — 42 с.
4. Баранський О.Р. Орхідеї Волинського Полісся // Охорона і культивування орхідей: Матеріали міжн. наук. конф. (Київ, вересень 1999 р.). — К., 1999. — С. 30–32.
5. Баранський О.Р. Нові місцезнаходження рідкісних видів рослин у Волинському Поліссі // Інтродукція рослин. — 2000. — № 1. — С. 22–24.
6. Бордзіловський Є.І. Родина Зозулинцеві — *Orchidaceae* Lindl. // Флора УРСР. — К: Видво АН УРСР, 1950. — Т. 3. — С. 312–401.
7. Дідух Я.П. Сосновий ліс з участю вовчих ягід пахучих (*Daphne sneorum* L.) на півдні Волинського Полісся // Укр. ботан. журн. — 1974. — 31, № 2. — С. 242–245.
8. Екофлора України / Відп. ред. Я.П. Дідух. — К.: Фітосоціоцентр, 2000. — Т. 1. — 284 с.
9. Екофлора України / Відп. ред. Я.П. Дідух. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — Т. 2. — 480 с.
10. Коніщук В.В. Рідкісні види рослин Черемського природного заповідника // Укр. ботан. журн. — 2003. — 60, № 3. — С. 264–271.
11. Мельник В.І. Нові місцезнаходження *Hyperzia selago* (L.) Bernk ex Schrank et Mart. та *Botrichium multifidum* (Gmel.) Rupr. у Волинському Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, № 4. — С. 401–402.
12. Мельник В.И. Редкие виды флоры равнинных лесов Украины. — Киев: Фитосоциоцентр, 2000. — 212 с.

13. Пачоский И.К. Флора Полесья и прилежащих местностей // Тр. Спб. о-ва естествоиспытат. — К.: 1897. — 27, вып. 2. — 103 с. — 1899. — 29, вып. 3. — 113 с. — 1900. — 30, вып. 3. — 259 с.
14. Природно-заповідний фонд Волинської області / Химин М., Тутейко В., Гришай О. та інші (упорядники). — Луцьк: Держуправління екобезпеки у Волинській обл., 1999. — 48 с.
15. Червона книга України. Рослинний світ / Під ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
16. Шевчик В.Л. Нові дані про поширення деяких рідкісних видів флори Західного Полісся // Укр. ботан. журн. — 1987. — 44, № 6. — С. 38—42.
17. Besser V.S. Enumeratio plantarum hucusque in Volhynica, Podolia, gub. Kiiovienski, Bessarabia, cis Thyraica et circa Odessam collectorum simul cum observationibus in Primitias Florae Galiciae Austriacae. — Vilnae, 1822. — 111 p.
18. European Red List of Globally Threatened Animals and Plants. — New York: United Nations, 1991. — 154 p.
19. Hegi G. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. — Berlin; Hamburg: Verlag Paul Parey, 1975. — Bd. VII.
20. Meusel H., Jäger E., Weinert E. Vergleichende Chorologie der Zentraleuropäischen Flora. — Jena: Gustav Fischer Verlag, 1965. — Bd. 1. — 583 s.; Bd. 2. — 258 s.
21. Vandas K. Ein Beitrag zur Kenntnis der Flora Wolhynien // Oester. Bot. Z. — 1886. — Bd. 34. — S. 34, 155—157, 192—195.

Рекомендує до друку
С.Л. Мосякін

Надійшла 30.09.2005

В.И. Мельник, А.Р. Баранский

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, г. Киев

НОВЫЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ РЕДКИХ ВИДОВ ФЛОРЫ ВОЛЫНСКОГО ПОЛЕСЬЯ

В 2001—2004 гг. во время флористических исследований на территории Волынского Полесья были обнаружены новые локалитеты 9 редких видов растений. Среди них особую научную и природоохранную ценность представляют очень редкие виды (*Botrychium multifidum*, *Cladium mariscus*, *Liparis loeselii*, *Pinguicula vulgaris*) и те, которые включены в Красную книгу Украины: (*Allium ursinum*, *Epipactis palustris*, *Carex umbrosa*, *Listera ovata*, *P. chlorantha*).

Ключевые слова: редкие виды, Волынское Полесье, флора, охрана

V.I. Melnik, A.R. Baransky

M.M. Grishko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

NEW LOCATIONS OF RARE SPECIESES OF THE FLORA OF VOLHYNIAN POLESYE

New locations of 9 rare species of plants have been found out during realization in 2001-2004 years of floristic researches in territory Volhynian Polesye. Among them: very rare species (*Botrychium multifidum*, *Cladium mariscus*, *Liparis loeselii*, *Pinguicula vulgaris*) have special scientific and nature protection value; other rare species, which are included in the Red Book of Ukraine (*Allium ursinum*, *Carex umbrosa*, *Epipactis palustris*, *Listera ovata*, *P. chlorantha*).

Key words: rare species, Volhynian Polesye, flora, protection